

Taryhyň iň uly on bir syry

Category: Detektiv proza, Geň-taňsy wakalar, Kitapcy, Romanlar
написано kitapcy | 24 января, 2025

Taryhyň iň uly on bir syry STOUNHENJDEN KLEOPATRANYŇ MAZARYNA:

• TARYHYŇ İŇ ULY ON BIR SYRY

Dünýä taryhy heniz syry çözülmədik, üsti açılmadyk geň-taňsy wakalardan doly. Geçmişde şeýle bir syrly wakalar bolup geçipdir welin, bu wakalar boýunça häli-häzirlerem teoriýalar döredilýär. Troýa urşy hakyky bolan wakamy? Isa pygamberiň mazaryna näme boldy? Orta asyrılarda köpçülilikleýin bolup geçen isteriýa nobatlarynyň sebäbi nämedi? Bu geňsi wakalar käte haýrana goýýar, käte tolgundyrýar, kämahalam has-da beter gyzyklandyrýar.

Doly we dogry jogaplaryň ýoklugu bolsa wakalaryň gyzyggyny hasam artdyrýar.

1. Stounhenji kim gurdy?

Sanawymza Stounhenj bilen başlaýarys. Wiltşir şäherindäki Stounhenj ýadygärligi Angliýanyň iň esasy medeni ýadygärlikleriniň biri hasaplanýar. Arheologlar Stounhenjiň

b.e.öñki 3000-2000-nji ýyllar aralygynda gurlandygyna ynanýar. Desga her biri 4.1 metr belentlikde ortaça 25 tonna agyrlykdaky dik goýlan daş halkalaryndan ybarat. Stounhenjiň kim tarapyndan we nämüçin gurlandygy häzirem nämälimligine galýar. Ýone bu boýunça käbir çaklamalar bar. Stounhenj hakda her täze maglumat desganyň taryhynynyň syrlylygyny hasam artdyrýar. Dünýäniň çar künjündäki taryhcylar ýadygärligiň gresiýalylar, rimliler we daniýalylar tarapyndan gurlan bolmagynyň mümkindigini öñe sürüýär.

Ýakyn ýyllarda Angliýada geçirilen DNK barlaglarynda Stounhenji guranlaryň Kiçi Aziýadan gelendiklerini öñe sürüldi. Ýone hiç bir ylmy barlag beýlekisine gabat gelmeýär. Bu uly ýadygärlilik ýokary düzümlü medeniýetiň statusy we güýç simwolymyky? Ýa bolmasa adamlaryň söwda etmegi we sosiallaşmagy üçin gurlan binamyka? Stounhenj bilen baglanyşykly birgiden teoriýa orta atylanam bolsa, henizem kimiň gurandygy we näme maksat bilen ulanylandygy hakda anyk maglumat ýok.

2. Kleopatranyň mazary nerede?

Owadanlygy, pähim-paýhasy we rimli general Mark Antoniý bilen bolan söýgi gatnaşyklary hemişelik ýatda galan Kleopatra taryhyň iň tanymal zenanlarynyň biri. Antoniý bilen Kleopatranyň söygüsiniň kyssasy biziň günlerimizde-de bütün dünýäni jadylaýar. Betbagtlyk bilen gutaran bu kyssa Antoniý we Kleopatranyň nikalaşmagy bilen başlanýar. Är-aýal bolandan soň, rimli general gündogaryň iň uly sözi geçginli adamyna öwrülýär. Bu ýagdaý Rimi we Müsüri gapma-garşy ýagdaýa getirýär. Iki ýurduň arasyndaky oňsuksyzlyk Aktium deñiz söweşine çenli baryp ýetýär. Söweş guitaranda Antoniý bilen Kleopatra gaçmaga mejbür bolýar. Şol wagtam Antonä Kleopatranyň öлendigi habar berilýär.

Söygülisiniň ölümine döz gelip bilmedik Antoniý özünü öz gylyjynyň üstüne oklap ölenini gowy görýär. Kleopatra bolsa ýurdunyň Rimiň golastyna girmegini özüne namys bilyär. Rowaýata görä ol özünü zäherli ýylanyň üstüne oklap, özünü

ýylana çakdyryp ölüär. Yöne taryhçylar Kleopatranyň ýanynda göterýän zäheri içip ölendigini çaklaýar. Yene bir rowaýata görä meýdi mumyýalanyp, söýgülisi Antoniniň ýanynda jaýlanypdyr. Emma häzire çenli geçirilen arheologik barlaglar Kleopatranyň mazaryna degişli hiç bir yzyň üstünden barmady. Eger Kleopatranyň mazary tapysa, bu gymmatly açыş Tutanhamonyň galyndylarynyň meşhurlygyny tozanyna garjakdygy şübhесizdir.

3. Agata Kristi ýitirim bolşuny özi meýilleşdirdimi?

Detektiw prozanyň ussady Agata Kristi 1926-njy ýylda duýdansyz ýitirim boldy. Kristi edil ýazan romanlaryndaky syrly wakalar mysaly çözmesi çetin syra öwrülipdi. Ýazyjydan hiç hili habar-hatyr bolmady, yzyndanam onuň awtoulagyny bir kölüň boýunda agaçlara urlan halda tapdylar. Adamlar meşhur ýazyjynyň köle gark bolup ölendigini çaklap ugradylar. On bir gije-gündiz geçenden soñ ýazyjy birdenkä orta çykdy. Adamlar gaýgy-ünjä batyp, oña näme bolandygyny bilmäge jan etselerem, Kristi kelam agyz dil ýarmady. Agata Kristi ýitirim bolmazynyň öñinçäsi äriniň özüne ikilik edýändigini bilen eken. Şonuň üçinem ýazyjynyň biografiýasyny ýazyjylar onuň ärine jogap edip muny bilgesleýin edendigini çaklaýarlar. Käbir adamlar Agatanyň kitap tanyşdyrylyşyny gurnamak üçin bilgesleýin ýitirim bolandygyny öñe sürýär. Beýleki bir tarapdan meşhur ýazyjynyň lukmanlary şol wagtlar Kristiniň kellesiniň üýtgändigini aýdýar. Bu pikirleriň haýsysynyň doğrudygы belli däl,ёне çekişmä sebäp bolan wakanyň häli-häzirlerem gyzygy gaçañok.

4. Troýa urşy bolan wakamy ýa-da çeper fantaziýa?

Antik dünýäniň çözülmédik iň uly syry megerem Troýa urşunyň hakykatda bolup-bolmandygydyr. Troýa rowaýaty Gomeriň «Iliada» poemasynda garşymza çykýar. Geň ýeri, Gomeriň ýazanlary uzak wagtlap rowaýat hasaplanyp gelindi we üns berilmedi. Birdenem XIX asyrda ýewropalylar bu rowaýata arka durup, hakykatda bolan wakalara esaslanýandygyny öñe sürmäge başladylar.

Troýada näme bolup geçipdi? Rowaýata görä troýaly Paris Spartanyň hökümdary Menelaýyň görmegeý aýaly Ýelenany (Елена Прекрасная) alyp gaçýar. Şoň üçinem akalar Kiçi Aziýadaky Troýa şäheriniň üstüne ýöriş edýär. Ýone bu şäheri eýeläýmegem aňsat iş däl. Belent diwarlary aşyp bilmeklerini bilen akalar tagtadan uly at ýasap, esgerlerini şol atyň içine ýerleşdirýärler. Şeýdibem «guş uçsa ganatyndan...» jyda düşürýän gala diwarlary sowgat diýip ugradylan tagta at arkaly aşylýar. Şol gije Troýanyň hökümdary Priam we troýaly erkekleriň barsy öldürilýär. Bu waka taryhyň iň meşhur harby pirimleriniň biri hasaplanýar. Ýone munuň näcerägi dogruka? Taryhçy Gerodot Troýa urşunyň b.e.öñki XIII asyrda bolup geçendigini ýazýar. Matematikaçy Erastofan bolsa b.e.öñki 1184-83-nji ýyllara yşarat edýär.

Taryhy Troýa şäheriniň bolandygy çaklanylýan ýer Türkiýäniň häzirki Çanakkale bogazynyň golaýyndaky Hisarlyk diýen ýerde ýerleşýär. XIX asyryň ahyrlarynda Genrik Sliman tarapyndan geçirilen gazuw-agtaryş işlerinde bu ýerde köp sanly areheologik tapyndlaryň üstünden barylýar. Gomeriň gürrün beren döwrüne degişli birnäçe peýkam okunyň ujy we adam süňkleri tapylýar. Günbatarly taryhçylar bu wakanyň hakykatdanam bolup geçendigini aýtsa, türk arheologlarydyr taryhçylary Troýadaky gazuw-agtaryş işleriniň ylmylykdan uzakdygyny öňe sürýär.

5. Isa pygamberiň mazaryna näme boldy?

Belki-de, adamzat taryhynyň iň jedelli, taryhy taýdan iň syrly wakasy Isa pygamberiň (a.s) bedenine näme bolandygydyr. İki müň ýyl bări jedeli gidýän bu hadysa häli-hätzire çenli nämälimlige galýar. Häzir hristianlaryň barsy Isa pygamberiň (a.s) mazarynyň Ierusalimdedigine ynanýar. Aýdyşlaryna görä Isa Mesih haça çüýlenenden soň Mukaddes gabyr buthanasyndaky lahadýyň içine define edilýär. Emma 2016-njy ýylда lahat açylanda içinde adama degişli süňk bölekleri ýa-da haýsydyr bir zadyň galyndysy tapylmady. Şonuň üçinem Mukaddes gabyr buthanasyndaky lahadýyň Isa pygamberiňkidigi ýa-da däldigi

belli däl.

Hristianlygyň başlangyjyndan bări Isa Mesihîň direliş hekaýaty bu diniň iň esasy taglymy boldy. Mesihîň hakykatdanam direlendigine subutnama görkezmek isleyänler Pawlos ýaly şayatlaryň teswirlerine yüzlenýär. A taryhçylar mundan näme çykaryar? Käbir taryhçylar Mesihîň jesediniň onuň hawarileri tarapyndan mazaryndan ogurlanandygyny öňe sürýär. Başga bir tarapdan Isanyň hiç mahalam haça çüýlenmändigini öňe sürýän teoriýa-da bar. Ýene bir teoriýa görä bu hekaýatyň galýusinogenik kömelekleri iýenden soň bolandygy çaklanýar. Hatda Isa Mesihîň hiç mahalam ýaşap geçen adam bolmandygyny öňe sürýänlerem bar.

• 6. Woýniç golýazmasy näme gürrüň berýär?

Taryhyň syrly wakalary sanawymza Woýniç golýazmasy bilen dowam edeliň. Ýel uniwersitwtiniň goragy astynda saklanýan Woýniç golýazmasy heniz hiç kimsäniň çözüp bilmédik kodly tekstinden ybarat. Barlagçylar golýazmanyň mazmunyny okap bilmekden geçen, ony kimiň ýazandygynam anyklap bilenoklar. Woýniç golýazmasy diýilýän permanent kagyzynyň italýan Renessansy döwründe öndürilendiği çaklanylýar. 240 sahypadan ybarat eserde hat çepden saga ýazyylan. Sahypalaryň köpüsinde çyzgylar bar. Barlagçylar hata düşünip bilmänsoňlar, çyzgylara seredip, ýazgylarda näme ýazylandygyny anyklamaga synanşýar. Woýniç golýazmasy dünýäniň iň güýcli kriptograflary tarapyndan öwrenilse-de, bu kitapda näme ýazylandygyny anyklap bilen ýok. Ýagdayý şeýle bolandoň, syrly golýazma hakda birgiden romanlar ýazyldy, kinofilmler surata düşürildi.

• 7. Fiji perisi nämedi?

1840-njy ýyllaryň başynda Nýu-Ýorkyň baý kolleksiýany özünde saklaýan muzeýinde täsin waka bolup geçdi. Adamlar jemlenip Fiji suw perisini (Фиджийская морская дева) görmek üçin jan çekýärdiler. Suw perisi legendasy asyrlar boýy adamlary jadylap gelipdi. Täze dünýäni açmak üçin ýola çykan Hristofor Kolumb dagy hem Hispaniolanyň golaýynda suw perilerini

görendigini aýdypdy. Suw perisi rowaýaty XIX asyryň başlarynda ýapon deñizçileri tarapyndan ele geçirilendigi aýdylýan ýarym adam-ýarym balyk üç metr uzynlykdaky mumyýalanan jandaryň orta çykmagy bilen gaýtadan uly gyzyklanma döretdi.

Bu täsin jandar gollandiýaly söwdagärlee tarapyndan şobada Ýewropa äkidildi. 1822-nji ýylda amerikan deñizçisi Samuel Edes tarapyndan 6.000 dollara satyn alyndy we 1842-nji ýylda P.T.Barnum satyn alýança elden-ele geçdi ýördi. XIX asyrda Günorta Ýuwaş okeanyň balykçylary ýurtlaryna syýahata gelen deñizçileri aňk etmek üçin balygyň guýrukłaryny we maýmynyň göwrelerini birikdirip goýgardylar. Bilesigeliji ýewropaly kollekcionerler bolsa bular ýaly jandarlaryň hakykydyggyna ynanaaslary gelýärdi.

Global açyşlar döwründe her günde diýen ýaly balygyň täze görnüşiniň üstünden barylýardy. Ýewropalylar deñizde üstünden barylan geňsi jandarlar çyn bolsa, suw perileriniň bardygy çyn bolmaly diýip pikir edýärdiler. XIX asyrda Ýewropanyň we ABŞ-nyň halky Carlz Darwiniň ewolýusion teoriýasy bilen gyzyklanýardy. Jemgyýetçilik köp wagtdan bări adam-haýwan tapawudy we adamzadyň ewolýusiýasy ýaly gelip çykyş meselelerini öwrenmek bilen meşguldy. Mahlasy, şol wagtyň şertleri ýarym balyk-ýarym adam hekaýatyna ynanmak üçin diýseň amatlydy. Şol wagtam sakgally aýallardan eýmenç möjek adamlara çenli dürli «güýmenje» tärleriniň bolan Barnum muzeýi diýseň meşhurdy. Fiji suw periisini getirenlerinden soň-a, muzeýiň gelim-gidimi hasam artdy. Barnum muzeýi bildirişli listowkajyklary ýaýradyp, suw perisine bolan gyzyklanmany hasam artdyrýardy. Emma Barnum muzeýinde geçirilen bir sergiden soň bu geňsi jandar duýdansyz ýitirim boldy. Häzir dünýäniň iň täsin kriptozoologik eseri öwrenilmegine garaşýar. Ýöne onuň nirdedigini welin bilyän ýok...

8. Dokuzynjy legion nädip sumat boldy?

Geň-taňsy wakalar diýlende birinji ýada düşýänlerden biri-de, megerem, dokuzynjy legionyň uçran wakasy bolsa gerek. «Sumat bolan legion» ýada «Hispana legiony» hem diýilýän dokuzynjy

legion Rim imperiýasynyň iň güýçli goşun bölümleriniň biridi. B.e.önüki 90-njy ýylda gurlan bu legion žermenlerden müsürlilere çenli dünýäniň birnäçe ýerinde birnäçe leşgere garşıy söweşipdi. Angliýany-da basyp Alan bu goşun bölümgi b.e.önüki 180-nji ýylda duýdansyz ýitirim boldy. Dokuzunyj legionda degişli iň soňky yz onuň häzirki Şotlandiyanyň çäklerinde bir ýere cozandygyny görkezýär. Şofsn soň ne Rimiň taryhynda, ne Angliýanyň çeşmelerinde dokuzynyj legiondan kelam agyz dil ýarýan ýok. Iň güýçli çaklama görä bu goşun bölümgi Britaniýadaky warwar pikt taýpalaryna garşıy Urbandale ýok edilipdir. Emma taryhçylaryň elinde welin muny tassyklaýan ýeke subutnama ýok. Şonuň üçinem aýdylýanlar gury çaklamadan aňry geçip bilmeýär.

9. Orta asyrlarda Ýewropada ýaşan adamlar nämükön ölyänçä tans etdiler?

1518-nji ýylda Strasburgda ýasaýan Frau Troffea atly bir aýal öýünden çykyp, darajyk köçede ýöremäge başlady. Soňra ol saza däl-de, öz aýdýan gaharly aýdymyna ýanap tans etmäge başlady. Adamlar aýalyň nägileligini eşdipdi. Çaltlyk bilen ýaýylan bu telbelik bütin obany gaplap aldy. Belli bir wagtdan soň 400-e golaýa adam iýmän-içmän tans etmäge durdy. Taryhçylar bu wakany «tans eden çuma» diýip atlandyrdu. 1375-nji ýylda şuňa meňzeş ýagdaý Ren sebitinde bolup geçdi. Şular ýaly waka Ýewropanyň dürli ýerlerinde orta asyrlaryň dürli wagtlarynda birnäçe gezek gaýtalandy. Täsin fenomeniň sebäbi hiç wagtam düşündirilmeli. Orta asyrlarda ýaşan adamlaryň bu wakalary şeýtanyň işidir öýdýärde.

Biziň döwrümiziň taryhçylary we psihologlary tansly çuma wakalarynyň köpcülikleýin psihogenetik keseliň netijesidigini öňe sürýär. Hünärmenlere pikiriçe bular ýaly ynjalyksyzlyk duýgy we aň bilen baglanyşykly stresiň agdyklyk edýän döwürlerinde orta çykýar. Orta asyrlar uruşlardan, keselçiliklerden, gytçylykdan we ölümlerden doludy. Psihologlar bu wakany trawmadan soňky stres bozuklygy (wakadan soňky newroz?) diýip düşündirýär. Tans edijiler özlerini şeýle

bir isterik, şeýle bir gaharly alyp barypdyr welin, käbir şäherlerde bezemen geýnen baý adamlaryň üstüne topulmaga başlapdyrlar. Hünärmenleriň öñe sürsi ýaly çuma we umytsyzlyk hakykatdanam isterik tans epidemiýasyna iterdimikä? Ýa bolmasa jemgyýeti ýaralaýan başga bir waka bolup geçdimikä? Heniz anygyny bilýän ýok.

10. Szedunyň oruntutary Lin Piao nämütçin Hytaýdan gaçdy?

1971-nji ýylyň 19-njy sentýabrynda heläkçilige uçrap Gobi çölüne düşen bir uçarda Hytaýyň Kommunistik partiýasynyň başlygy Lin Piao bilen birlikde jemi dokuz adam oldu. Piaonyň ölümü diňe Hytaýy däl, bütin dünýäni sarsgyna saldy.

Lin Piao 1949-njy ýylyň kommunistik rewolýusiýasyndan soň Hytaýa ýolbaşçylyk edip gelýän Mao Szedunyň ýerine taýýarlanýardy. Piao şol bir wagtyň özünde Halk Azat-ediş goşunynyň serkerdeligini edýän legendar generaldy. Ol 1946-49-njy ýyllarda graždanlyk urşunda gahrymançylyk görkezip ýaka tanadypdy. Hytaýdaky medeni rewolýusiýanyň dowam edýän döwründe-de Piaonyň at-owazasy diýseň artýardy. Şular ýaly eý gören lider 1971-nji ýylyň 13-nji sentýabrynda uçaryň biline münüp, ýurtdan gaçdy. Uçar ilkibada asmana gowy galanam bolsa, kän wagt geçmäňkä ýeterlik ýangyç guýulmandygy üçin ýere düşdi.

Lin Piao Mao Szedunyň iň wepaly egindeşlerinden biridi. Şeýle bolýan bolsa, ol nämütçin gaçdyka? Hytaýyň resmi beýannamasyna ynansaň-a, Piao Szeduny agdarmagy meýilleşdirýärmiş. Pirimi paş bolandoňam, tussag ediljegini bilip gaçmaga synanyşypdyr. Ol şol wagt Hytaýa duşman SSSR-e gitjek bolupdyr. Bu waka bilen baglanyşykly hytaý resmi maglumatlarynyň barsy Szedunyň ölümünden soň ýok edildi. Şonuň üçinem wakalaryň nähili bolup geçendigini düşündirjek ýeke resmi maglumat ýok. Ýöne hernämede bolanda, Lin Piaonyň döwlet agdarlyşygyny geçirjek bolmaga synanyşandygy diýseň manysyz we ynandyryjylygy pes eşdilýär. Yetmişinji ýyllaryň başında Szedunyň özi ýarawsyzdy. Soň üçinem ol Szedunyň ýerine geçmek üçin kän garaşyp durmaly däldi. Şol bir wagtyň özünde uçaryň heläkçilige uğran ýerinde

geçirilen barlaglar munuň terakt bolma ähtimallygynyň bardygyny görkezýär. Waka hakda gürrüň etmek, pikirlenmek we barlaglary geçirmek gadagan bolangoň, Lin Piaonyň Hytaýdan nämüçin gaçmaga synanyşandygy häzirem syrlylygyna galýar.

11. Ebu Bekir Keita we onuň flotiliýasyna näme boldy?

Taryhyň geñ-taňsylyklary sanawymyzyň ahyrynda bir hökümdaryň we onuň uly flotiliýasynyň sumat bolma hekaýaty bar. Orta asyrlarda Mali Afrikanyň iň güýcli imperiýasyna öwrüldi. Mali beýleki Afrika ýurtlaryna garanda iňňän baý ýurtdy. Imperiýa XIV asyrda güýjuniň ýetjek derejesine ýetdi. Şol döwür tagta Ebu Bekir Keita çykdy. Imperiýanyň çäkleri bir tarapda Sahara çölüne, beýleki tarapda Atlantik okeanyna ýanaşýardı.

Armazak imperator ýurduny hasam giňeltmek üçin çölleri we okeanlary aşmagyň gerekdigije düşünýärdi. Imperator Ebu Bekir üçin ýurduň çäklerini giňeltmek meýli endige öwrülen pişedi. Ol ahyrsoňy Atlantik okeany aşmak üçin uly flotiliýa gurmaga başlady. 1312-nji ýylда müňlerçe gämiden ybarat uly flotiliýa bilen ýörişe çykdy. Emma bu syýahatdan soň imperatory-da, onuň gämilerini-de gören-eşiden bolmady.

Jansu SAÇY. Geň-taňsy wakalar